

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові семінари Інституту соціології НАН України у 2013–2015 роках

Упродовж останніх двох із половиною років (друга половина 2013–2015) в Інституті соціології НАН України відбулася низка наукових семінарів. На семінарах науковці доповідали про результати участі колег у представницьких міжнародних наукових форумах, презентували власні монографії (в тому числі докторські), оприлюднювали підсумки своїх наукових пошуків (зокрема отримані в перебігу виконання власних докторських дисертаційних досліджень), обмінювалися досвідом. Доповідачами були як наукові співробітники Інституту соціології НАН України, так і науковці з інших установ та організацій — вітчизняних і закордонних). Доповідь на науковому семінарі Інституту соціології НАН України стала для науковців одним із засобів соціальної легітимації результатів своєї наукової діяльності та підтвердження наукової компетенції.

11 жовтня 2013 року теоретико-методологічний семінар **“11-та конференція Європейської Соціологічної Асоціації “Криза, критика, зміни”, Торіно, 28–31 серпня 2013 р.”** провела старший науковий співробітник відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, кандидат філософських наук Ольга Іващенко. На семінарі розглядалися особливості предметної царини сучасної європейської соціології, що увиразнилися у перебігу роботи 11-ї конференції ЄСА. Ця конференція зібрала 2,5 тис. учасників у новому корпусі факультету права і політичних наук університету Торіно. Тематика конференцій ЄСА завжди відображала основні проблемні тренди європейської соціології, зумовлені різними соціальними процесами. Починаючи з 10-ї конференції, центральною стала тема кризи та соціальних нерівностей. Упродовж 11-ї конференції найбільше учасників зібрала секція соціології сім’ї, соціології споживання, здоров’я і хвороб. З огляду на важливість для суспільствознавчої наукової спільноти О.Іващенко виділила пленарну лекцію президента Європейської дослідницької ради ERC Хельги Новотни про програму “Горизонт-2020” та зміну європейської дослідницької політики стосовно соціальних наук. Ця зміна полягає у запровадженні обов’язкового введення соціальних аспектів в кожний науково-дослідницький проект. При цьому пріоритетним визначено напрямком здоров’я та демографічних проблем з відповідним збільшенням фінансування. Всі ці нововведення ERC були згодом прийняті на міжнародній науковій конференції “Горизонти для соціальних наук” (Вільнюс, 22–24 вересня 2013 року) у формі Вільнюської декларації про перспективи розвитку соціальних і гуманітарних наук, з якою можна ознайомитися на вебсайті www.horizons.mruni.eu.

25 березня 2014 року теоретико-методологічний семінар **“Поняття вибірки. Характеристика основних типів і видів вибірки”** провів старший викладач Київського міжнародного інституту соціології, співавтор OCA New Line Олексій Горбачик. Цей семінар був підготовлений під патронатом Вищої школи соціології при Інституті соціології НАН України (керівник Школи — Л.Лещенко). Доповідач пояснив присутнім особливості вибіркового методу, коли обстеженню підлягає вибірка сукупність елементів генеральної сукупності. Застосування цього методу ґрунтоване на теорії ймовірностей, зокрема, так званому законі великих чисел. Завдяки цьому

можливе визначення похибки репрезентативності вибірки, тобто її здатності адекватно репрезентувати генеральну сукупність. Увагу учасників семінару було звернено на два типи таких похибок — випадкову (статистичну) та систематичну похибки. О.Горбачик докладно доповів про характеристики основних типів і видів вибірок. Він визначив вибірку власне випадковою за умови, коли при вилученні вибірки обсягу n усі можливі комбінації з n елементів, які можуть бути отримані з генеральної сукупності обсягу N , мають рівну ймовірність бути вилученими. Серед способів практичної реалізації власне випадкової вибірки доповідач виокремив жеребкування та таблиці і генератор випадкових чисел. Учасники семінару були ознайомлені із особливостями практичної реалізації, процедурами визначення обсягу та обчислення похибки, коригування вибірових показників, перевагами й вадами випадкової, механічної, стратифікованої (районованої) та гніздової (серійної) вибірок. Особливу увагу на семінарі було приділено вибіровим методам із залученням елементів не випадковості. Йшлося про досяжну, стихійну, цільову, типову і квотну вибірки, а також про особливості, труднощі й коректність їх реалізації у дослідницьких практиках соціологів.

23 вересня 2014 року в Інституті соціології НАН України у форматі теоретико-методологічного семінару за безпосередньої участі автора відбулася презентація книги Олександра Пасхавера **“Кем быть”**¹. У книзі розглянуто ціннісні аспекти модернізації та європейської інтеграції сучасної України. На думку доповідача, для України європейська модернізація має розпочинатися із засвоєння соціальних цінностей, що формують загальноєвропейський соціальний капітал і об'єднують різні народи Європи в ефективну спільноту. Свідченням прихильності українського суспільства до зазначених цінностей О.Пасхавер вважає Майдан, Революцію Гідності. З його погляду, історичну важливість перемоги Майдану, його серйозність переконливо підтверджує безпрецедентна реакція на нього Росії, що виявилася у військовій агресії та окупації українських територій. За твердженням О.Пасхавера, іноземна інтервенція у революційну країну — сертифікат якості революції, що в ній відбулася. Про це свідчить історичний досвід успішних великих революцій та національно-визвольних рухів: іноземні держави або метрополії, що вкрай не зацікавлені у докорінних перетвореннях у революційних країнах або колишніх власних колоніях, у випадках неминучості цих перетворень вдаються до “останнього аргументу королів” — гармат, тобто військової інтервенції. Відтак доповідач потрактовує російську інтервенцію в Україну не як разовий ексцес, а як початок нової фази дій з утримання України в “русском мире”. “Вегетаріанський” мирний період новітньої історії України, як зазначив О.Пасхавер, завершився. Натомість почалося напружене, повне неприємних несподіванок життя поряд з агресивним сусідом, який відмовляє громадянській спільноті України у праві самостійно визначати свою долю і розглядає її як власний демографічний ресурс. За цих драматичних обставин доповідач вбачає можливість для виживання України як незалежної держави передусім у терміновому засвоєнні європейських соціальних цінностей та у впровадженні відповідних їм інституцій. Стати європейцями реально, а не формально можна тоді, коли цінності, етичні заборони, переконання, поведінкові настанови та стереотипи європейців будуть вбудовані в українську ідентичність. Реформи в Україні будуть успішними, коли зазначені інтенції стануть частиною особистості українців.

Свої твердження доповідач методологічно уґрунтував на дослідженнях суспільної динаміки, що їх здійснили Р.Інглгарт та Д.Норт. Зокрема, на семінарі було проаналізовано здійснену Д.Нортом та його однодумцями спробу концептуальної інтерпретації всесвітньої історії з огляду на розв'язання проблеми насилля в людських суспільствах через упровадження різних соціальних порядків. Серед історич-

¹ Пасхавер А.И. Кем быть / Александр Пасхавер. — К.: Фонд Порошенко, 2014. — 112 с.

них типів соціальних порядків ці науковці виокремили: а) примітивний порядок (суспільства мисливців і збирачів), ґрунтований на особистому знанні про людей та повторюваних особистих взаємодіях; б) порядок обмеженого доступу (природну державу), ґрунтований на соціальних організаціях та інститутах, які забезпечують систематичне створення та привілейоване привласнення владної ренти соціальною верхівкою через обмеження доступу соціального загалу до організацій; в) порядок відкритого доступу, ґрунтований на соціальних організаціях та інститутах, які забезпечують рівний, конкурентний та відкритий доступ соціального загалу до організацій. Як наголосив доповідач, порядок відкритого доступу сформувався приблизно 150 років тому в обмеженому колі західноєвропейських країн, а “природним державам” — 5–6 тисяч років, і їм належить практично весь світ. Жодної світової неминучості у поширенні порядку відкритого доступу немає, натомість навіть можливий зворотний хід історії (наприклад, повернення до порядку природної держави у нацистській Німеччині). Але в сучасній історії наявні два епізоди запозичення порядку відкритого доступу: а) країнами Південно-Східної Азії у другій половині ХХ століття (Тайвань, Японія, Південна Корея, Сінгапур, Гонконг); б) посткомуністичними країнами Східної Європи наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть. У зазначених країнах здійснювався тривалий (упродовж десятиліть) реформаторський тиск, щоби запозичені інститути порядку відкритого доступу потіснили столітні інститути порядку обмеженого доступу. Ці тиски здійснювали, залежно від випадку, авторитарна внутрішня влада, надурядова європейська бюрократія або загальноєвропейські міжнародні організації.

За твердженням О.Пасхавера, Україна успадкувала від СРСР соціальний порядок “природної держави”. У ній збереглися і старанно відтворюються такі властивості радянської державної машини, як невизначеність і неповнота прав власності, зарегульованість господарювання, штучна монополізація ринків, вибіркова підтримка галузей та підприємств, політика слабкої майнової відповідальності наближених до держави суб’єктів господарювання, практика вибіркового застосування каральних заходів. Українській пострадянській бюрократії притаманні корупційність, некомпетентність та безвідповідальність. В Україні сформувався олігархічно-бюрократичний капіталізм. Водночас ті, хто отримує владну ренту, намагаються мати житло подалі від місць її отримання та користуватися благами порядку відкритого доступу. Формальні інститути та держава наразі загалом є оболонкою для неформальних норм та відносин, що забезпечують монопольну ренту. Але, як наголосив доповідач, всі владні команди в Україні є плоть від плоті нашого народу, і вони не стануть кращими, поки свої якості не покращить народ. Відтак, за переконанням доповідача, якщо українці не бажають жити у периферійній країні, їм не потрібно сподіватися на реформи від влади. Громадянам України необхідно прагнути самотужки змінювати ситуацію, прищеплюючи власною волею європейські соціальні цінності до національного характеру, до власних практик. Саме такі сприйняті цінності у підсумку створять запит на чесну й відповідальну владу, яка і втілить європейські інститути порядку відкритого доступу.

25 листопада 2014 року за участі групи наукових співробітників Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського в Інституті соціології НАН України відбувся методологічний семінар “**Складання бібліографічного опису в списках літератури згідно з вимогами ВАК**”. Цей семінар був підготовлений під патронатом Вищої школи соціології при Інституті соціології НАН України (керівник Школи — Л.Лещенко). Як неодноразово наголошували співдоповідачі та співдоповідачки, наукова бібліографія має безпосередній і прямий стосунок до теорії та методології соціології і визначає їх якість в сучасному світі. Адже не випадково у відомому навчальному посібнику Г.Батигіна “Лекції з методології соціологічних досліджень” окремий, завершальний розділ присвячений суто питанням соціологічної бібліо-

графії (р. 8)¹. Присутні наукові співробітники, аспіранти й докторанти Інституту соціології НАН України були ознайомлені з основами УДК — єдиної класифікаційної інформаційно-пошукової мови в системі науково-технічної інформації, поширеної у багатьох країнах світу. Як наголошували фахівці у сфері бібліографії, уніфікація бібліографічного запису відповідно до міжнародних рекомендацій та національних стандартів забезпечує сумісність бібліографічних даних як на вітчизняному, так і на міжнародному рівні. Це полегшує процеси розуміння та обміну інформацією і є необхідною передумовою інтеграції до світового інформаційного товариства. Присутні були детально ознайомлені на конкретних прикладах зі зразками коректних бібліографічних описів у списках літератури згідно з вимогами ВАК України, відповідними національними та міжнародними стандартами.

12 грудня 2014 року теоретико-методологічний семінар **“Досягнення і втрати Польщі після вступу до Європейського Союзу”** провела професор Щецинського університету (Польща) Славоміра Грушевська. Доповідачка презентувала своє бачення досягнень та проблем Польщі як нового члена Європейського Союзу. Йшлося передусім про соціальні та економічні наслідки європейської інтеграції. Питання балансу позитивів і негативів членства у ЄС стало предметом політичних дебатів, наукових досліджень, громадських дискусій. Побожовання, почуття непевності та сумніви викликали такі питання, як певне обмеження суверенності, купівля землі іноземцями, захоплення національного ринку іноземною продукцією, зростання цін та погіршення умов життя. Натомість сподівання пов'язувалися зі зростанням можливостей у сферах свободи слова, закордонних мандрівок та підвищенням якості споживчих товарів та послуг. Серед позитивних наслідків європейської інтеграції, що їх відзначають пересічні поляки, — динамічний розвиток польських переробних підприємств, розширення можливостей для реалізації національного освітнього та наукового потенціалу та ін. Натомість серед негативних наслідків європейської інтеграції, зауважених на рівні масової свідомості — поглиблення соціального розшарування сільського соціуму, ріст безробіття у малих містечках, невідповідність очікуванням та кваліфікації польських трудових мігрантів реалій ринку праці у європейських країнах-сусідах, що відкрили перед ними свої кордони, та ін. Під час семінару доповідачка запропонувала присутнім для перегляду відеоматеріал, який унаочив суперечливість і складність життя пересічної людини у конкурентному середовищі розвинених капіталістичних країн.

20 лютого 2015 року теоретико-методологічний семінар **“Зміна символічного універсуму у перехідному суспільстві”** провів старший науковий співробітник відділу історії та теорії соціології, кандидат соціологічних наук, докторант Олександр Шульга. Доповідач здійснив презентацію теоретико-методологічних й концептуальних засад власної докторської дисертації, а також окремих обґрунтованих наукових результатів, отриманих у перебігу її виконання. На думку О.Шульги, ґрунтовний аналіз драматичних соціальних змін у сучасній Україні можливий із застосуванням реінтерпретованої концепції символічних універсумів та їх перманентної боротьби. Згідно з цією концепцією символічний універсум — це замкнута смислова система, що пропонує власну матрицю бачення та тлумачення об'єктивних (природних), інтерсуб'єктивних (соціальних) і суб'єктивних подій та явищ. Символічний універсум задає межі комунікації та інтерпретації. Його існування зумовлене як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Суб'єктивну потребу в такому універсумі доповідач трактував передусім як потребу індивіда в інтерпретативній схемі — своєрідній смисловій системі, володіння якою вможливило досягнен-

¹ Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований : Учебник для студентов гуманитарных вузов и аспирантов / Г.С.Батыгин. — 2-е изд. — М.: РУДН, 2008. — 368 с.

ня соціального світу, притаманних йому статусних взаємодій та подолання страху перед хаосом. Водночас об'єктивна необхідність у символічному універсумі пояснюється значущістю стабільності для функціонування соціальної системи: універсум задає рамки комунікації, уніфікує та впорядковує соціальну реальність для акторів, а також історію.

У рамках загальної концепції символічних універсумів та їх перманентної боротьби у межах суспільства О.Шульга розробив концепцію дифузії символічних універсумів та концепцію символічних анклавів. Відповідно до презентованої концепції, дифузії символічних універсумів визначено як багаторівневий процес взаємного проникнення смислів і символів різних універсумів у дискурси одне одного, що, своєю чергою, веде до коригування тих чи інших їхніх власних смислових конструктивів. При цьому процес дифузії символічних універсумів доповідач трактує як нелінійний процес, що виявляється у проникненні й навіть зміні смислів одного універсуму не одночасно і не на всіх його рівнях (доменах). У презентованій на семінарі концепції символічних анклавів останні трактовано як особливі територіально-смислові сутності — територіальні осередки, де зберігається культурна гегемонія колишнього символічного універсуму за одночасної втрати її у межах всього суспільства. Сукупно обидві ці концепції допомагають поглибити вже наявні дослідження перехідних або кризових суспільств.

13 березня 2015 року теоретико-методологічний семінар “**Метафізика тотальності: принципи і поняття**” провів завідувач кафедри філософії науки та культурології Центру гуманітарної освіти НАН України, доктор філософських наук, професор Володимир Кизима. Доповідач ознайомив присутніх із принципами та поняттями тоталогії — практичної філософії у прямому розумінні цього слова. За його твердженням, тоталогія спрямована на дослідження стану взаємовідповідності та єдності онтологічного та онтичного моментів буття, постійно присутніх у світі. Йдеться не тільки про мислення й буття в пізнанні, а й про мету і результат у будь-якій діяльності, загальне й одиничне у повсякденності, ціле і частину в герменевтичних інтерпретаціях, раціональне і чуттєве у свідомості, стратегію і тактику у прийнятті поточних рішень і т.ін. Такий суперечливий стан відповідності В.Кизима визначив як сизигічний, а тоталогію, відтак, — як вчення про сизигію. З огляду на ці вихідні трактування доповідач у перебігу семінару ґрунтовно ознайомив присутніх із принципом диверсизації та явищем самодетермінації тотальності. При розгляді сизигії та проблеми *pg*-переходів було зосереджено увагу на сизигічному світі генерології, *pg*-подвійності дискретів, тоталогічних перетвореннях тощо.

17 квітня 2015 року теоретико-методологічний семінар “**Соціологічна інтерпретація відповідальності як соціального феномену**” провела доцент кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету (м. Запоріжжя), кандидат соціологічних наук, докторант відділу соціальної психології Інституту соціології НАНУ Ольга Безрукова. На семінарі відбулася презентація докторської дисертації доповідачки¹, в якій розглянуто питання соціологічного дослідження феномену відповідальності за умов кризового суспільства. За твердженням О.Безрукової, у кризові періоди від рівня відповідальності соціального загалу певним чином залежать термін та ціна розв'язання питань виходу з кризи. Відтак розкриття соціальної природи, закономірностей, властивостей такого важливого ресурсу моральної свідомості суспільства, як відповідальність, доповідачка вважає вкрай нагальним завданням сучасної науки. Зрештою, така нагальність, на її думку, зумовлюється й транс-

¹ *Безрукова О.А.* Відповідальність в сучасному світі: соціологічні інтерпретації та емпіричні студії: монографія / О.А.Безрукова. — Запоріжжя: Хортицький національний навчально-реабілітаційний центр, 2015. — 308 с.

формацією відповідальності як на рівні суспільства загалом, так і на рівні окремих його сфер. Ідеться про такі аспекти трансформації відповідальності: а) глобалізація відповідальності, тобто поширення її за рамки окремого соціуму, держави; б) екологізація відповідальності соціуму (за все природне й, зокрема, живе довкілля); в) актуалізація відповідальності перед майбутнім з огляду на техногенні загрози; г) посилення комунікаційно-інформаційного аспекту відповідальності внаслідок функціонування інтернету й інших глобальних інформаційних систем; д) посилення відповідальності за збереження демократичних цінностей.

За оцінкою доповідачки, український соціум загалом наразі не відповідає вимогам трансформації відповідальності, не сприймає належним чином її викликів. Попри це, як запевнила О.Безрукова, існує певний баланс відповідальності та безвідповідальності в соціумі: за рахунок самоорганізації, синергетичних механізмів формуються компенсаторні механізми (наприклад, волонтерство), що нейтралізують безвідповідальність. Назагал доповідачка визначила відповідальність як стан і властивість моральної свідомості груп та індивідів у ситуації, що змушує їх під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, пов'язаних із соціально-економічною й соціально-культурною трансформацією соціальних зв'язків, соціального й природного середовища, а також через зміну системи ціннісних орієнтацій брати на себе зобов'язання зі збереження умов життєдіяльності соціального та природного довкілля. Отже, відповідальність можна розглядати як один з детермінантів соціальної діяльності, соціальних практик. Тому важливо вивчати процес формування відповідальності та рівні рефлексії.

О.Безрукова виокремила основні аспекти соціологічного розуміння відповідальності: а) розподіл населення за типом, характером, рівнем відповідальності (динаміка, показники й детермінанти цього явища); б) соціальні чинники зниження та підвищення відповідальності (особливості соціалізації, ідентифікації, високий рівень відчуження за умов бюрократичного управління); в) відповідальність як спонукальний чинник соціальної дії, складник соціального капіталу, чинник соціальної безпеки, структуротвірний чинник (що пов'язує людей, об'єднує у групу відповідальністю, яку вони спільно беруть на себе); г) відповідальність суспільства перед особистістю та перед певними групами людей (маргіналів, інвалідів, невиліковно хворих) та ін.

9 червня 2015 року теоретико-методологічний семінар **“Проблема вибору”** провів завідувач відділу соціальних експертиз, доктор економічних наук, професор Юрій Саєнко. Доповідач передусім привернув увагу присутніх твердженням про те, що в науковому, мистецькому і суспільному житті загалом завжди шукають розв'язання тієї самої проблеми вибору із множини можливого. Зокрема, свого часу основоположники кібернетики зобов'язувалися віднайти методи оптимального вибору у будь-якій діяльності. Утім, багатоганне й архіскладне життя згодом показало, що царина застосовності оптимізаційних методів досить вузька, надто якщо це стосується соціальних систем.

Попри складнощі й обмеження на шляху оптимізації вибору, Ю.Саєнко звернув увагу присутніх на евристичні можливості ідей Нобелівського лауреата І.Пригожина, зокрема тих, що стосуються проблеми стабільності/нестабільності у процедурах вибору. Включення проблеми нестабільності у парадигмальну картину світу стало наслідком низки наукових відкриттів: а) відкриття неврівноважених структур як результату необоротних процесів, де системні взаємозв'язки самоутворюються і самоорганізуються; б) виявлення конструктивної ролі часу; в) поява нових ідей щодо динамічних нестабільних систем, які повністю змінюють розуміння детермінізму тощо. Отже, головна парадигмальна зміна полягає у переході до розуміння порядку і

безладу як тісно пов'язаних між собою, як таких, що виникають та існують одночасно (за І.Пригожиним, збільшення ентропії не зводиться до збільшення безладу).

Ю.Саєнко навів і пояснив окремі ідеї І.Пригожина, перспективні й корисні для осмислення сучасних суспільних процесів. Так, розглядалося Пригожинове припущення про можливу появу у безладній сукупності певних елементів принаймні одного елемента, що здатен започаткувати перетворення цієї сукупності у впорядковану структуру (за Пригожиним, у будь-який момент може утворитися новий тип рішень, які не зводяться до попередніх, тому в точках зміни типів рішень (точках біфуркації) виникає можливість зміни часово-просторової організації об'єкта). Конче важливою для розуміння соціальних процесів Ю.Саєнко вважає також ідею Пригожина про те, що унікальні події відбуваються лише у невірнізованій системі або ситуації, коли її елементи відносно вільно переміщуються або перегруповуються. За цих умов певні елементи вступають у взаємодію з різними іншими елементами, і в підсумку система відшуковує нові й перспективні форми власної організації. З цього погляду соціальна система постає як своєрідний сплав стабільності й нестабільності, що вкрай ускладнює прогнозування її майбутнього. Таким чином, Пригожинова ідея нестабільності сприяє формуванню парадигми нової раціональності, згідно з якою раціональність у принципі неконтрольована, а абсолютно контрольоване суспільство неможливе. Тож імовірні передбачення подій у будь-яких соціальних системах можливі лише для дуже коротких горизонтів часу. Зрештою, увиразнення вектора вибору суспільства та інших соціальних систем можливе, за ствердженням Ю.Саєнка, на підґрунті ідеї Пригожина про атрактори — виявлені у багатьох досліджах упорядковувальні явища, що формуються у нестабільних системах. Завдяки тому, що в атракторах самонакопичується доцентрова енергія порядку, вони у подальшому згуртовують і впорядковують доти нестабільну й незбалансовану систему. Іншими словами, з появою атрактора зменшується ступінь невизначеності й виразніше окреслюється вектор вибору подальшого шляху системи.

Узагальнюючи, доповідач наголосив, що детермінізм і свобода вибору перебувають у доволі нетривіальній взаємодії. Відтак, пізнання процесу вибору можливе: 1) згідно із традиційною ньютонівсько-лапласівською парадигмою, коли перебіг процесу трактується за законами детермінації і можна спрогнозувати траєкторію розвитку об'єкта на підставі знання його початкових характеристик; 2) відповідно до сучасної нелінійної парадигми, коли береться до уваги простір невизначеності, зумовлений поєднанням свободи вибору: а) внутрішніх сил об'єкта; б) ситуації (зовнішніх сил та умов); в) суб'єкта, який намагається керувати об'єктом. Спираючись на окреслене методологічне підґрунтя, Ю.Саєнко проаналізував види переходів соціальних систем у ситуаціях вибору: а) елементарні (в тому самому просторі чи сфері); б) міжпросторові (з одного соціального простору в інший); в) міжсистемні (від одного типу системи до іншого). Свої твердження доповідач уґрунтував на ідеях К.Гюделя, І.Ньютона, Г.Ляйбніца, П.Лапласа, К.Маркса, Ф.Енгельса, Б.Паскаля, В.Гайнзенберга.

16 червня 2015 року теоретико-методологічний семінар **“Культурна травма та зміна символічних універсумів”** провів старший науковий співробітник відділу історії та теорії соціології, кандидат соціологічних наук, докторант Інституту соціології НАНУ Олександр Шульга. Він презентував розроблену в рамках власної загальної концепції символічних універсумів та їх перманентної боротьби у межах суспільства концептуалізацію впливу культурної травми на зміну символічних універсумів. Доповідач звернув увагу присутніх на одну із головних функцій символічного універсуму, що полягає в упорядкуванні й інтерпретації історії. На думку О.Шульги, найпершими об'єктами в процесі цього упорядкування стають історичні події та процеси, котрі стали чи могли б стати культурними травмами. При цьому

одні з них включаються до смислового поля символічного універсуму, інші витісняються з поля рефлексії, треті коригуються, решта стають об'єктами символічної агресії (десимволізації, створення колокацій, сатири тощо).

Доповідач угрунтував власне дослідження зазначених процесів на концепції “культурної травми”, що її запропонували Дж.Александр та П.Штомпка. З погляду останніх, культурна і колективна травми мають своїм наслідком віднесення індивідом себе до спільноти, котра пережила якусь історичну подію і яку він уявляє як травму. Як запевнив О.Шульга, великий евристичний потенціал концепції “культурної травми” полягає в тому, що вона може допомогти розширити вже наявний аналіз базових смислів символічних універсумів, а також прийомів їхньої боротьби. Зокрема, культурна травма та її конструювання розкривають механізми побудови центральних, базових смислів символічного універсуму і подальшого розвитку довкола них цілих смислових і символічних комплексів. Доповідач спирався на твердження Дж.Александера про те, що не кожна подія стає культурною травмою, бо це передбачає виконання низки умов. Головна з-поміж них — міра вплетення тієї чи тієї події в наявну канву смислів символічного універсуму. При цьому масштаб події, її справжня трагічність або величність не відіграють визначальної ролі, попри те, що за здоровим глуздом саме це мало б слугувати найголовнішою ознакою і критерієм культурної травми; навіть загибель мільйонів людей не є гарантією перетворення певної трагічної події на культурну травму.

На підґрунті презентованих концептуальних підстав О.Шульга дійшов висновку про те, що подія стає культурною травмою, тобто одним із базових смислів символічного універсуму, за умови (1) негайного його вплетення у смислову і символічну канву панівного універсуму, а також (2) подальшого “кодування” цього смислу як такого через включення його в процеси вертикальної легітимації (забезпечення сприйняття такої події як культурної травми наступними поколіннями).

26 червня 2015 року теоретико-методологічний семінар “**Міждисциплінарна конференція “Platform Ukraine” в University of London**” провела старший науковий співробітник відділу соціальних структур, кандидат філософських наук Ольга Іващенко. Доповідачка ознайомила присутніх із предметною цариною спеціальної міждисциплінарної конференції “Platform Ukraine”, що була організована Школою слов'янських і східноєвропейських студій (SSEES) в University of London (Лондон) і відбулася 6–7 червня 2015 року. Ця міждисциплінарна конференція присвячена новітнім дослідженням проблем історичного та соціополітичного розвитку України. Вона зібрала велике коло вітчизняних і закордонних спеціалістів з українського питання у різних царинах гуманітарного знання: загальної та воєнної історії, націєтворення, протестних рухів і культури опору, економічної соціології, сфери комунікацій, соціальної політики з огляду на новітні політичні виклики становлення незалежної України (з матеріалами конференції можна ознайомитися на вебсайті www.platformukraine.com та на сторінці у Facebook: PlatformUkraine). У роботі конференції, гострих дискусіях на круглих столах нарівні з вітчизняними науковцями взяли участь директор Школи східнослов'янських студій, професор Ян Кубік, завідувач відділенням україністики Університету Кембриджа, професор Рорі Фінін, викладачі з університетів Манчестера, Оксфорда, Кента, Лондона, а також учені з Німеччини, США, Польщі, Естонії. Як зазначила О.Іващенко, українські студії тривалий час перебували у статусі майже факультативних за переважної підтримки Британської Ради та спонсорів. Однак 2015 року вони зрештою набули інституціоналізації, коли відомий спеціаліст з історії України Е.Вілсон першим у Великій Британії здобув звання професора з українських студій. Більшість праць цього вченого вже перекладено українською. Власне проведення зазначеної конференції

“*Platform Ukraine*” засвідчило статус інституціоналізованості українських студій у Великій Британії та значущості України для Європи.

20 жовтня 2015 року теоретико-методологічний семінар “Війна і соціополітичні ідентичності: Україна у порівняльній перспективі (War and Sociopolitical Identities: Ukraine in Comparative Perspective)” провів професор Каліфорнійського університету у Сан-Дієго (США) Михайло Алексєєв. Доповідач звернув увагу присутніх на суперечливі висновки низки досліджень у суспільних науках стосовно радикалізації етнокультурних і політичних суперечностей у перебігу і внаслідок тривалих збройних протиборств¹. Згідно з цими дослідженнями, війна посилює національні, етнічні та релігійні відмінності й робить їх більш антагоністичними. Наприклад, війни за володіння територіями, як правило, довші та смертоносніші, якщо між противниками наявні відмінності на підґрунті ідентичності. Понад те, в дослідженнях громадянських воєн виявлено, що війни цього виду найбільш негативно впливають на відносини між групами. Натомість у дослідженнях війн між державами за територію встановлено, що: а) громадянська толерантність серед населення країн, які зазнали агресії, загалом зміцнюється; б) вплив війни на етнічну ідентичність виявляється по-різному в зоні конфлікту й поза її межами; в) війна на захист демократичних цінностей від зовнішніх загроз цілком може посилити прихильність до цих цінностей. За твердженням доповідача, за військовими критеріями війна за Донбас найближча до війн, що класифіковані як міждержавні. Ця теза була аргументована тим, що більшість сил і засобів (зокрема, важкої і ракетної артилерії), використання яких призвело до знищення тисяч життів і масових руйнувань, були надані урядами України і Росії (попри офіційні заперечення останньою своєї ролі).

Кризу призму цього узагальненого дослідницького досвіду М.Алексєєв порушив низку питань про фундаментальні процеси, які визначатимуть тенденції української політики та суспільства в найближчі роки. Що ми спостерігатимемо — зростання соціальної терпимості, політичного плюралізму й поваги до права чи поглиблення етноцентризму, соціальної радикалізації й авторитаризму? До чого призведе тривання збройного конфлікту — до зростання суспільної підтримки важких реформ, необхідних для вступу України до ЄС і НАТО, чи до розчарування Заходом і відновлення підтримки інтеграції з Росією?

Для пошуку відповідей на ці питання М.Алексєєв проаналізував наявні у відкритому доступі дані методологічно витриманих масових опитувань громадської думки в Україні, що були проведені до і після початку військово-політичного конфлікту на Донеччині Інститутом соціології НАН України, Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Центром Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи”. Аналіз даних опитувань громадської думки в Україні до і після лютого 2014 року, що його здійснив доповідач, був спрямований на індикатори етнокультурної ідентичності, політичних уподобань та геополітичної орієнтації респондентів.

Найяскравішою тенденцією в громадській думці загалом по Україні після початку збройного конфлікту доповідач визначив злет громадянсько-національної гордості й посилення почуття національної належності. Підтримка державної незалежності України стала нормою для переважної більшості населення країни. З 1991 року ця підтримка поступово зростала, хоча були і спади. Однак після початку війни на Донеччині підтримка державної незалежності України стала сприйматися в суспільстві як належне.

¹ Алексєєв М. Война и социально-политические идентичности в Украине / Михаил Алексєєв // ПОНАРС Евразия. Аналитическая записка № 392. — Октябрь, 2015. — Режим доступа: http://www.ponarseurasia.org/ru/memo/201510_Alexseev

М.Алексеев зауважив дуже відчутне зміцнення почуття національно-громадянської ідентичності — головню за рахунок ослаблення місцевої, регіональної та “реліктової” радянської ідентичностей. Доповідач також наголосив стрімке зростання підтримки унітарності української держави в середньому по Україні та збереження цієї підтримки на високому рівні в її східних областях (в опитуванні Інституту соціології Національної академії наук України на базі регіональних вибірок у 2015 році майже дві третини респондентів у Донецькій і Луганській областях на підконтрольних уряду України територіях висловилися проти надання їх областям автономії, і лише 14% респондентів висловилися за автономію; на Півдні України (Миколаївська, Одеська та Херсонська області) 72% висловилися проти автономії і 14% — за).

За оцінкою М.Алексеева, опертою на вторинний аналіз даних соціологічних опитувань, рівень ксенофобії в українському суспільстві загалом хоч і небагато, але знизився. В середньому по Україні представники практично всіх національностей сприймалися трохи привітніше, за винятком асоційованих з Росією етнопонаціональних груп. Зокрема, зросло неприйняття росіян і російськомовних українців. Водночас рівень ксенофобії істотно посилювався на контрольованій сепаратистами частині Донеччини. Це, на думку Алексеева, найімовірніше, відображає вплив війни.

Не оминув увагою доповідач і релігійне життя в Україні за часів війни. Він зазначив, що, як і до початку збройного конфлікту, переважна більшість жителів України й на початку 2015 року вважає себе православними християнами (за винятком західних областей, де більшість респондентів ідентифікували себе з Греко-католицькою церквою). Проте всередині православної спільноти Алексеев зауважив істотні зміни: значно менша частка респондентів після 2014 року заявили про свою прихильність до Української Православної церкви Московського Патріархату, тоді як значно більша частка респондентів заявили про прихильність до Української Православної церкви Київського Патріархату. Однак, певен доповідач, загалом сприйняття респондентами релігійних вірувань, асоційованих з регіональними — і віднедавна — геополітичними регіональними відмінностями, в Україні характеризується толерантністю.

З погляду М.Алексеева, гідною поваги є стійкість демократичних преференцій українців: війна на Донеччині не похитнула підтримку демократії в українському суспільстві. Підтримка демократії як форми політичного устрою стрибнула різко вгору після успіху революції Євромайдану і не поменшала після початку війни на Донеччині. Водночас підтримка крайніх лівих чи правих політичних поглядів продовжувала залишатися маргіальною. Зваживши ці всі тенденції, доповідач схилився до висновку про те, що підтримка крайніх політичних напрямів впала після початку збройного конфлікту на Донеччині.

На семінарі було наголошено також ключову роль Європи в подіях в Україні. За твердженням доповідача, після початку збройного конфлікту на Донеччині у березні 2014 року громадська підтримка зближення з Європою в українському суспільстві посилювалася, включаючи підтримку вступу до Євросоюзу і НАТО. Водночас підтримка інтеграції або більш тісних відносин з Росією загалом ослабла. Практично атрофувалася колишня значна ще в середині 2013 року підтримка об'єднання України з Росією в єдину державу. Зазначене стосується й настроїв громадян, котрі мешкають на територіях сходу України, контрольованих українським урядом, хоча рівень підтримки вступу до ЄС на цих територіях залишився без змін.

За підсумками свого аналізу М.Алексеев загалом констатував, що сильне піднесення почуття національної гордості в українському суспільстві не супроводжувалося зростанням соціальної або політичної нетерпимості за більшістю індикаторів. Понад те, за деякими важливими аспектами він зауважив поворот українського

суспільства в бік толерантності, а також збереження на високому рівні підтримки демократії. Водночас доповідач застеріг щодо недостатньої усталеності цих позитивних тенденцій та посилення міжрегіональних контрастів за деякими із них.

30 жовтня 2015 року теоретико-методологічний семінар **“Інформаційне поле персоніфікованого суб’єкта в просторі сучасних медіакомунікацій”** провела доцент кафедри зв’язків із громадськістю факультету соціальних наук і соціальних технологій НаУКМА, кандидат філологічних наук Ольга Суська. Доповідачка наголосила, що індивідуальні позиції та проблеми в мас-медійному та віртуальному просторі та їхні детермінанти дедалі більше актуалізуються в процесі поточних соціальних, економічних та політичних змін у суспільстві. Дослідження інформаційного поля, сформованого згідно з індивідуальними потребами, є одним із найважливіших і найперспективніших підходів у рамках теоретичних засад сучасної комунікативістики. Виходячи з цих передумов, О.Суська презентувала аналіз рівнів відповідності складників процесу конструювання інформаційного поля особистості на базі власної теорії відповідності інформаційного поля¹.

Згідно з цією теорією, інформаційне поле особистості постає як континуальне явище, що ґрунтується на мотивованості, аналоговості та іконічності. Тобто для здійснення певного мотивованого вибору, що передує створенню інформаційного поля, індивідові необхідно: а) визначитися із власними мотивами (психологічними, соціальними, культурними); б) інтеріоризувати свої інтереси стосовно змісту медійного простору; в) обрати найприйнятніший для себе тип іконічних конструкцій (телевізійне зображення, комп’ютерне відео, електронну книгу тощо). За твердженням доповідачки, в перебігу конструювання інформаційного поля індивід здійснює розумову, вербальну і невербальну комунікативну, технологічно-інструментальну та іншу діяльність. За змістом цих діяльностей виокремлено певні рівні відповідності: а) відповідність типові особистості (включно із належністю до соціальної групи); б) відповідність інтересам і пізнавальним потребам; в) відповідність мірі й типу мас-медійної, інтерперсональної, мережевої тощо інтерактивності. З огляду на власний теоретичний доробок доповідачка сформулювала висновок про те, що для сучасних мас-медіа немає іншого виходу, як повернутися обличчям до інтересів і запитів особистості. А для цього, щонайперше, їх треба знати, а отже — постійно вивчати.

22 грудня 2015 року методичний семінар **“Міжнародні соціологічні форуми за кордоном: можливості для українських соціологів (досвід участі в конференції ESA Prague)”** провели докторант відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, кандидат соціологічних наук Олена Симончук та старший науковий співробітник відділу соціальних структур, кандидат філософських наук Ольга Іващенко. Цей семінар був підготовлений під патронатом Англійського клубу Інституту соціології НАН України (керівник клубу — кандидат соціологічних наук О.Бурова). Робочою мовою семінару була англійська.

У перебігу семінару співдоповідачка О.Симончук візуалізувала інформацію про перебіг 12-ї конференції Європейської соціологічної асоціації (ESA) в Празі у своїй презентації про організаційні особливості професійного форуму міжнародного рівня. При цьому окремо були увиразнені різні можливості участі в роботі конференції на численних пленарних засіданнях, секціях з різними варіантами презентації виступу. Візуальну інформацію про програму і предметне поле конференції,

¹ Суська О.О. Інформаційне поле особистості: формування інформаційного вибору в умовах сучасного соціокультурного обслуговування: монографія / Ольга Олександрівна Суська. — Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв. — К. : ДАКККиМ, 2003. — 188 с.

структуру її щоденних засідань та різних організаційних заходів супроводжував змістовний англомовний наратив О.Симончук. Така форма презентації інформації була вельми повчальною і корисною для зацікавлених присутніх з огляду на перспективи їхньої майбутньої участі в наступних конференціях ЄСА.

Співдоповідачка О.Іващенко поінформувала присутніх про ЄСА, що була заснована 1992 року на своїй першій конференції з метою об'єднання наукових зусиль для вивчення трансформаційних процесів у Європі та поширення дослідницьких досягнень. За роки становлення як професійної спільноти європейських соціологів ЄСА набула вагомого міжнародного авторитету. Найбільше членів ЄСА налічується серед соціологів Великої Британії, Німеччини, Італії, Польщі та Росії. Водночас Україна з причини мізерного членства за всі роки існування ЄСА навіть не потрапила до переліку країн з помітною науковою презентацією соціологічних робіт. На останній, 12-й конференції ЄСА (2015) з п'яти учасників від України троє представляли Інститут соціології НАН України. На думку О.Іващенко, незалученість вітчизняних соціологів до професійної європейської спільноти не завжди може пояснюватися суто фінансовою неспроможністю. Адже за двадцять років по-різному склалися економічні обставини в країні, що, втім, не вплинуло на зростання мотивації українських соціологів, особливо молоді, до участі в найбільшій науковій соціологічній конференції Європи.

На семінарі було надано повну інформацію для тих, хто ладен у майбутньому приєднатися до своїх колег-ентузіастів для участі у 13-й конференції ЄСА в Афінах 2017 року. Співдоповідачки охоче поділилися з присутніми досвідом процедури оформлення заявки на участь в конференції, подання тез, онлайн-реєстрації, а також організації поїздки за різними бюджетами.

*Інформацію підготував завідувач відділу історії та теорії соціології
Інституту соціології НАН України, доктор соціологічних наук
ВОЛОДИМИР РЕЗНІК*